

J u h á s z János

A nyelvek összehasonlíthatóságának kérdéséhez

1. Balázs János igen informatív előadásában a nyelvek összehasonlíthatóságának - a kérdés fontosságának megfelelően - sok időt szentelt. Hozzászólásomban természetesen nem vállalkozhatok arra, hogy a probléma megoldásának lehetőségeit akár csak fel is vázoljam, hiszen ez azt jelentené, hogy a humboldtianizmus rendkívül bonyolult problematikáját kellene a rendelkezésemre álló szűkre szabott időben tárgyalnom. Ezért inkább a téma csak egyik, a külföldön végzett magyartanítás szempontjából fontos gyakorlati vonatkozását érintem.

2. A nyelvek összehasonlításának tárgyalásakor két módszert kell megkülönböztetni. Az egyik az, amikor a két nyelvi rendszert, pontosabban a két nyelv részrendszeit vetjük egybe, elhanyagolva azt, hogy az egyes - a szó legtágabb értelmében vett - két-nyelvű beszélők mennyire bírják s hogyan használják a két nyelvet. A másik pedig az, amikor a két nyelvű beszélők nyelvhasználatát, illetve az ebben a nyelvhasználatban megmutatkozó törvényszerűségeket, pl. a jellegzetes hibákat vizsgáljuk. Ez utóbbi az, amit Uriel W e i n r e i c h híres könyvének címében olvasunk: "Languages in Contact". A kettő természetesen szorosan összefügg egymással, hiszen az interferencia vizsgálatához a kutatónak e két nyelvi rendszert előzőleg ismernie kell. Mégis szükséges különbséget tenni köztük, mert míg az első eljárásnál elképzelhető, bár eddig a gyakorlatban nem valósult meg a reverzibilitás (Balázs János a mélystruktúra fogalmának segítségével kísérletet tett elvi megalapozására), addig a másikonál csak a forrásnyelv és cél nyelv kategóriákkal lehet dolgozni. Ezt azért is kell hangsúlyozni, mert az eddigi irodalom tekintélyes részében ebből a szempontból meglehetősen konfúzió tapasztalható. (Ezért is adtam a Balázs János által idézett könyvemnek a "Probleme der Interferenz" címet, s nem használom a konfrontáció vagy ehhez hasonló terminust.) Hogy milyen mértékben kell vé-

gezni konfrontációs vizsgálatokat ahhoz, hogy transzferrel és interferenciával foglalkozhassunk, arra itt nem térhetek ki, de a következőkben a második módszert alkalmazom.

3. Egy másik fontos módszertani alapelv az, amelyet Rodova és Scsukina szovjet kutatók fogalmaztak meg. (L.N. Rodova - K. A. Scsukina: Ob izučenii vtorogo innostrannogo jazyka vysšej skole. In: Učënnie zapiski I-go MGPIIJA, tom 33, Moszkva 1965, 238-247.)

Arról van szó, hogy egy idegen nyelv tanulásakor egyrészt az anyanyelv oppozíciós részrendszerei tudatossá válnak, másrészt az idegen nyelv rendszerének oppozíciói az anyanyelv oppozícióival szerfelett bonyolult kapcsolatba kerülnek, s így keletkeznek azok a hasonlóságok és különbözőségek, amelyeket Balázs János tegnap nyelvészeti szempontból tárgyalt. Minthogy a nyelvtanulás pszichikai folyamat, s egyelőre idegrendszerünk tevékenységéről keveset tudunk, kénytelenek vagyunk a megnevezett kapcsolatokról tünetek alapján ítélni. Ehhez az interferencia és a transzfer vizsgálata jelentős segítséget nyújt. (\* Probleme der Interferenz) (Mad. Kiadó, Bp. 1970.)

4. Könyvem utolsó fejezetében felvetem azt a kérdést, vajon lehet-e, s ha lehet, hogyan lehet Móricz Zsigmondnak a Nem ért a vaj a bélesbe ismert magyar mondatát más nyelvre átültetni. (Móricz Zsigmond maga is - egyébként igen mulatságos módon - a mondat fordíthatóságáról nyilatkozott.) Általánosan elfogadott nézet, hogy minden ún. kultúrnyelven közölt minden információt bármely más kultúrnyelven ekvivalens módon lehet kifejezni. De vajon mit értsünk az "információ ekvivalens kifejezésén"? A vonat elindult magyar nyelvű információ minden általam ismert nyelven valóban ekvivalens módon fejezhető ki, de minden magyar tudja, hogy az előbbi és ez utóbbi információ fordításának lehetősége között lényeges különbség van. Ilyenkor stilisztikai sajátosságokról szoktak beszélni, s tényleg annak is lehet a jelenséget nevezni. Csakhogy, sajnos, sokan hajlamosak arra, hogy a stilisztikát olyan zsáknak tekintsék, amelybe minden belefér, amit nem tudunk pontosan megnevezni. (Csak a funkcionális stilisztika művelése óta javult valamelyest a helyzet.)

5. A Nem ért a vaj a bélesbe magyar mondat tisztán információs szempontból más nyelvekre fordítható - mondhatnók, de

esetleg egy egész tanulmányra van szükség ahhoz, hogy elmagyarázzuk a külföldinek, mi a béles, hogyan készítik, milyen szerepet játszik étkezésünkben, miért kell abba vajat tenni, miért humoros a kifejezés, milyen asszociációk kapcsolódnak hozzá stb. A magyarázat közben pedig elvész az információ sajátos jellege, mert a kifejezés tömörsége önmaga stilisztikai értékkel bír; a stilisztikai érték és a hírérték között ti. nincs éles határ.

Ha a lexikológiai terminológiát mondatokra is lehetne alkalmazni, akkor azt lehetne mondani, hogy az információ denotatív értékét megmentettük, konnotatív jellegét azonban elvesztettük. Az információ más nyelven való ekvivalens kifejezésének lehetősége tehát korántsem olyan egyértelmű és problémamentes.

6. Ezen és más problémák megoldására E r v i n és O s g o o d amerikai kutatók 1954-ben egy igen érdekes elméletet dolgoztak ki ( E r v i n , Susan M. - O s g o o d , Charles E.: Second Language Learning and Bilingualism, In: Journal of Abnormal and Social Psychology 49, 1954, Supplement, 139-146). Kétféle kétnyelvűséget különböztetnek meg: a/ a compound system, amikor a beszélő csak egy culture context-et ismer, s a két nyelvet ezen belül kódolja és dekódolja; b/ a coordinate system, amikor a beszélő cross-cultural módon használja a nyelveket. (A terminusokat nem fordítom le, mert különben úgy járnék, mint az a magyartanár, aki megmagyarázza, hogy miért nem árt a vaj a bélesbe... A culture terminusra azonban még röviden kitérek majd.) Tiszta egész rendszerek különböző okokból nincsenek, vagy csak igen ritkán fordulnak elő, amit a szerzők is hangsúlyoznak, de az elmélet így is - éppen gyakorlati szempontból - nagyon hasznos.

Minthogy a magyar lektoroknak általában a compound systemben beszélő külföldiekkel van dolguk, a cross-cultural fordítás ritka, helyébe lép az interferencia a maga sok megjelenési formájával.

A tanulság ebből az, hogy tulajdonképpen nem lehet és nem szabad idegen nyelvet kultúrája nélkül tanítani, hogy a kettő elválaszthatatlan egymástól. Ez így talán közhelynek hangzik, hiszen szinte minden megbeszélésünk tárgya a magyar kultúra bemutatása külföldön. Csakhogy itt a kultúra szót amerikai módon értelmezzük. Ez pedig ebben az esetben tágabb a magyarnál, ti. a culture context a teljes antropológiai, szociális és művelődéstörténeti beágya-

zást jelenti. Nem kell extrém behavioristának lenni ahhoz, hogy a nyelv és kultúra kapcsolatát így lássuk. Felszólalásom elsődleges szándéka az, hogy felhívjam a figyelmet az Ervin-Osgood-féle elméletre, annak tanulmányozása szükségszerűségére.

7. Balázs János téziseiben azt olvassuk, hogy "mivel a fonológiai és az alaktani részrendszerek a legzártabbak, ezek egybevetése bizonyult eddig a legkönnyebbnek". Ez így igaz. Ebből viszont az következik, hogy a szintaktikai és szemantikai egybevetés jelenti a legnagyobb nehézséget az oktatásban. Nem lehetne pl. a külföldi hallgatók kiejtését általában sikerült volna igazán magyarossá tenni, de ez úgyszólván csak megközelítően lehetséges. Ennél nagyobb baj gyakran az, hogy igen nehezen érhető el az olyan mondatok megértése, mint amilyen a Nem ért a vaj a bélesbe. (Kutatásaim témaválasztásában ez a szempont egyébként lényeges szerepet játszik.)

8. Balázs János megállapítja, hogy csak egynemű jelenségeket lehet összemérni, és ezt bizonyítandó a magy. nap - a. sun szópárt hozza fel példának. A Concise Oxford Dictionary a sun címszó alatt azonban annyi idiomatikus használatot ad meg szabad és önálló szintagmákban, hogy majdnem csak az 'égítést' jelentésben áll fenn egyneműség a magyarral, a többi jelentés pedig sajátos angol, sőt több esetben csak amerikai angol culture context-ben érthető meg. Megfordítva: A Magyar Nyelv Értelmező Szótára - eltekintve a homonimikus '24 óra' jelentéstől is - ugyancsak igen sok sajátos magyar szemantikai kongruenciát sorol fel. Ebből látható, hogy az egyneműség fogalma tulajdonképpen nem is izolált szavak vagy grammatikai elemek között áll fenn, hanem a legjobb esetben mondatok között, de itt is csak az előbb említett lényeges megszorításokkal. Amikor az előadó tegnap néhány példával konfrontációs módszerrel szemléltette az inkongruenciát, akkor tulajdonképpen ugyanezt bizonyította be. Ha sikerülne felállítani egy használható rendszert a nyelvi univerzálékról, vagy pedig haladást érnénk el a noematikus elemzésben, akkor ezeket a problémákat másképpen is meg lehetne közelíteni: ennek részben elvi, részben gyakorlati lehetőségeit azonban még nem látom.

Hogy a kérdés g y a k o r l a t i szempontból mégsem olyan bonyolult, annak az az oka, hogy a nap szó használati mód-

jaiból még haladóknak is csupán egy töredékét tanítunk; persze így is jócskán marad probléma.

Végeredményben tehát nem is kell az olyan nehezen fordítható mondatot, mint a Nem árt a vaj a bélesbe segítségül hívni ahhoz, hogy a culture context relevanciájáról meggyőződhesünk. Már az ilyen egyszerű egybevetésből is, mint a nap - sun, kiviláglik az Ervin-Osgood-féle elmélet érvényessége és hasznossága.

9. Összefoglalva: Két feladatot látok a tárgyalt területen:

a/ Meg kell kezdeni m i n d e n nyelvi viszonylatban azoknak a jelenségeknek a vizsgálatát, amelyeknek culture context-je a két nyelvben eltérő. Elméletileg ez minden nyelvi elemre vonatkozik, gyakorlatilag a vizsgált elemek száma a tanulás céljától függ. Itt vagy előbb konfrontációt végzünk, s azután ennek alapján összeállítjuk a tananyagot; vagy előbb gyűjtjük az interferencia okozta hibákat, s e n n e k alapján készítjük el a gyakorlati rendszert.

b/ Tudatosítani kell a hallgatókban ezt a problematikát. Akár filológia szakos a hallgató, akár nem, értelmiségi, vagy legalábbis leendő értelmiségi tanulja a magyar nyelvet, azaz olyan ember, aki a jelenségek okait, összefüggéseit vizsgálja. A kultúra, jobban mondván: the culture lényegének megértése hozzásegíti a nehézségek áthidalásához.